

HRVATSKA TEKSTILNA INDUSTRIJSKA BAŠTINA SOCIJALIZMA

dr. sc. KOSJENKA LASZLO KLEMAR □ Tehnički muzej Nikola Tesla, Zagreb

sl.1. Pogon Međimurske trikotaže Čakovec, 1953. (Hrvatski državni arhiv)

sl.2. Pogon tvornice Nada Dimić u Zagrebu, 1958. (Hrvatski državni arhiv)

1 Čepo Zlatko, „Četiri decenija nakon prvoga petogodišnjeg plana FNRJ”, *Časopis za savremenu povijest*, v. 18, br. 2 (1986): 77-87.

2 Katalog Zagrebačkog velesajma, 1952., str. 223.

3 Isto.

4 *Revue des exportateurs et importateurs*, Foire international de Zagreb, 1957.

5 Lavoslav Horvat tijekom 1950-ih projektira niz tekstilnih tvornica u Zagorju (Krapina, Zabok, Oroslavje, Klanjac) te na varaždinsko-čakovčekom području, ali i Tekstilni kombinat u Bahar Daru, u Etiopiji, te veliki Vunarski kombinat u Bijelom Polju, u Crnoj Gori (Zrinka Paladino, „Industrijska arhitektura Lavoslava Horvata; Odabrani primjeri”, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 19, br. 2(42), 2011., str. 376-391; Zrinka Paladino, *Lavoslav Horvat: kontekstualni ambijentalizam i moderna*, Zagreb, 2013.; <https://dizbi.hazu.hr/?pr=l&rr%5B7%5D%5Bo%5D%5B172971%5D=oa>)

6 *Jugoslavija 1918 – 1988*, Statistički godišnjak, Beograd, 1989.

7 I. Soljačić i R. Čunko, „Hrvatski tekstil kroz povijest”, *Tekstil* 42 (11), 1994., str. 584-602.

Uspon i pad tekstilne industrije u Hrvatskoj

Neposredno nakon Drugoga svjetskog rata i uspostave Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), Narodna skupština usvojila je petogodišnji plan gospodarskog razvitka za razdoblje od 1947. do 1951. (*petoljetka*). Bio je to plan oporavka ratom razorene zemlje koji je predviđao povećanje industrijske proizvodnje, rudarstva i električne energije u FNRJ za 494 % u odnosu prema predratnoj 1939. godini, a na području NR Hrvatske za 452 %.¹ Uslijedila je ubrzana industrijalizacija. Težište je bilo na razvoju teške industrije kao preduvjeta za razvoj lake industrije, prometa i poljoprivrede.

Za tekstilnu industriju prvim je petogodišnjim planom predviđeno povećanje proizvodnje pamučnog prediva na 47 000 tona, pamučnih tkanina na 250 000 000 metara, vunениh tkanina na 17 300 000 metara, lanenih tkanina na 19 700 000 metara, te uvođenje nove proizvodnje umjetnih vlakana, kao i modernizacija uređaja i racionalizacija proizvodnje.²

Petogodišnji plan razvoja tekstilne industrije uspješno je izvršen i prebačen.³ U odnosu prema predratnom razdoblju, tekstilna je industrija porasla za 70 % i postala je jedna od najrazvijenijih grana prerađivačke industrije Jugoslavije.⁴ To je, naravno, podrazumijevalo i izgradnju velikog broja tvornica.

Osim na periferiji gradskih središta, tekstilni se pogoni grade i u dotad neindustrijaliziranim (pasivnim) krajevima. U njihovoj izgradnji angažiran je Zemaljski građevno-projektni zavod Narodne Republike Hrvatske (od 1947. Arhitektonski projektni zavod), u čijem je sastavu Odjel industrijske arhitekture. Član Ocjela je od 1946. arhitekt Lavoslav Horvat, autor arhitektonskog rješenja tvornice i predionice konca „Dalmatinka” u Sinju (1946. – 1973.) te niza drugih tekstilnih tvornica/pogona u Hrvatskoj i izvan nje.⁵

Industrijalizacija se nastavila i nakon 1951., na temelju petogodišnjih planova koji su uslijedili. Iako se intenzitet izgradnje novih tvornica s vremenom smanjio, proizvodnja je nastavila rasti (ne nužno kontinuirano zbog širih geopolitičkih okolnosti) te je 1987. godine bila gotovo deset puta veća nego 1951.⁶ U godini prije raspada Jugoslavije (1990.) u tekstilnoj industriji Hrvatske bilo je zaposleno 95 000 radnika/radnica, od čega 32 000 u proizvodnji pređe i tkanina i 63 000 u proizvodnji gotovih tekstilnih proizvoda, a 76 % zaposlenih bile su žene.⁷

Socijalističke tekstilne tvornice zaposlile su velik broj (dotad nezaposlenih) žena te su, osim što su pridobile ekonomskom napretku, odigrale i važnu društvenu ulogu jednoga od glavnih poligona provođenja politike usmjerene na ekonomsko osamostaljivanje i jačanje

društveno-političke aktivnosti žena nakon 1945. godine. Tvornice su radnicama osigurale zdravstvenu skrb (uključujući i redovite ginekološke preglede te edukaciju o kontracepciji), pokretale su društvene servise (vrtiće, praonice rublja, kantine i sl.) koji su trebali riješiti problem dvostrukog tereta rada (u tvornici i u kućanstvu), gradile su društvene stanove i odmarališta itd. Radi kvalitetnog provođenja slobodnog vremena, u tvornicama su također organizirana radnička sportska društva (od kojih su neka prerasla u profesionalne klubove), a kako se kultura smatrala zadnjim bastionom buržoazije, znatno se ulagalo u uključivanje radnica u kulturne aktivnosti i organiziranje kulturno-umjetničkih događanja.⁸

Raspad Jugoslavije, rat i tranzicija iz socijalizma u kapitalizam, koji su obilježili 1990-e, podrazumijevali su radikalne političke, društvene i ekonomske promjene, a one su se, naravno, odrazile i na industriju. Vlasništvo nad tvornicama prelazi iz društvenoga u privatno vlasništvo (tzv. pretvorba), socijalno-ekonomska prava radnika/radnica (nekadašnjih samoupravljača/samoupravljačica⁹) urušavaju se, tržište se smanjuje i raste uvoz jeftinih tekstilnih predmeta. Sve navedeno utjecalo je na propadanje tekstilne industrije. Osim na lokalnoj razini, 1990-ih nastaju i velike promjene na globalnoj razini – proizvodnja se sve više preusmjerava u zemlje s jeftinijom radnom snagom, što je uzrokovalo povlačenje stranih tvrtki iz Hrvatske ili smanjenje njihove proizvodnje. Već prije izmaka 1990-ih prve hrvatske tekstilne tvornice odlaze u stečaj, a pojedine bivaju likvidirane. Otvaranje stečajeva i likvidacije nastavljaju se tijekom 2000-ih. Nekad aktivna tekstilna industrija prelazi iz gospodarskoga u baštinsko područje.

Ili je barem tako trebalo biti...

Tekstilna industrijska baština socijalizma – stanje

Proces deindustrijalizacije Hrvatske danas je u završnoj fazi. U malom broju „preživjelih” tekstilnih tvornica proizvodnja se održava uvelike smanjenim kapacitetima. U siječnju 2025. u tekstilnoj industriji Hrvatske bilo je zaposleno samo 17 873 radnika/radnica.¹⁰

Gašenjem proizvodnje tijekom 1990-ih i 2000-ih tekstilni pogoni gube svoju izvornu funkciju, bez perspektive da će ona ikad biti vraćena. Velik broj novoizgrađenih pogona iz vremena FNRJ i SFR Jugoslavije, ali i onih naslijeđenih iz prethodnog razdoblja, nalazio se na atraktivnim lokacijama unutar gradova ili na njihovim periferijama koje su s vremenom integrirane u šire urbane prostore.

Primarni interes novih (privatnih) vlasnika bio je ostvarivanje profita, što je bilo najlakše postići prodajom imovine tvornice, osobito zemljišta. Zbog arhitektonskih specifičnosti uvjetovanih potrebama industrijske proizvodnje tvorničke hale nisu mogle zadovoljiti onodobne trendove

Gašenjem proizvodnje tijekom 1990-ih i 2000-ih tekstilni pogoni gube svoju izvornu funkciju, bez perspektive da će ona ikad biti vraćena.

Primarni interes novih (privatnih) vlasnika bio je ostvarivanje profita, što je bilo najlakše postići prodajom imovine tvornice, osobito zemljišta.

sl.3. *Skrojene budućnosti*, postav, Tehnički muzej Nikola Tesla, 2019., foto: Nina Đurđević

sl.4. Pogon tvornice MK Slavonija u Osijeku, 2019., foto: Vanja Babić

sl.5. Tvornica konfekcije Vesna, projekt Muzeja susjedstva Trešnjevka, 2021., foto: Tjaša Kalkan

sl.6. Zastava postavljena na lokaciji trešnjevčke tvornice konfekcije Vesna, projekt Muzeja susjedstva Trešnjevka, 2021., foto: Tjaša Kalkan

sl.7. Skidanje znaka sa zgrade tvornice Nada Dimić, 2024., foto: Ivan Sikavica

8 Više o utjecaju tekstilne industrije na zapošljavanje i društveni položaj žena vidjeti u: Chiara Bonfiglioli, *Women and Industry in the Balkans*, London, 2020., str. 124-132; Dragana Modrić, „Kako (je) tvornica mijenja(la) grad: primjer tvornice Dalmatinka”, *Narodna umjetnost*, vol. 55, br. 2 (2018): 129-146.

9 Sustav radničkog samoupravljanja uveden je 1950. godine, a podrazumijevao je izravno sudjelovanje radnika/radnica u upravljanju poduzećem (o samoupravljanju s opsežnim popisom literature više u: Goran Musić, *Making and Breaking the Yugoslav Working Class – The Story of Two Self-Managed Factories*, CEU Press, 2021.).

10 <https://podaci.dzs.hr/media/4sn14v1e/zaposlenost-administrativni-izvori.xlsx>

sl.8. *Rad i otpor*, postav, Tehnički muzej Nikola Tesla, 2024., foto: Buga Cvjetanović

sl.9. *Rad i otpor*, postav, Tehnički muzej Nikola Tesla, 2024., foto: Buga Cvjetanović

11 Kosjenka Laszlo Klemar, „Industrial heritage of socialism in Croatia – Wanted or unwanted heritage?, Il volume degli atti dei 2° Stati Generali del Patrimonio Industriale 2022, Associazione Italiana per il patrimonio archeologico industriale”, Rome-Tivoli, 9 – 11. 6. 2022. a cura di Edoardo Currà, Marina Docci, Claudio Menichelli, Martina Russo, Laura Severi, Marsilio Editori, Venezia, 2022, ISBN 978-88-297-1666-1 (elektronička publikacija).

12 U Registar nepokretnih kulturnih dobara RH upisana su ukupno 53 zaštićena kulturna dobra klasificirana kao „industrijske građevine”. Većina ih datira iz prve polovice 20. stoljeća te iz 19. i ranijih stoljeća. Samo pet građevina s popisa sagrađeno je nakon 1945. godine, među njima i jedna preventivno zaštićena (Fabrika – bivša tvornica za preradu i konzerviranje ribe „Jadranka” u Veloj Luci), dok je jedna (zgrada nekadašnje Samospojne središnjice i pošte, danas „Ericsson Nikola Tesla” u Zagrebu), sagrađena 1942. te adaptirana i dovršena 1952. godine (Registar kulturnih dobara).

13 Registar kulturnih dobara.

14 Arhiva TMNT-a. Modernizacija uređaja predviđena petogodišnjim planom podrazumijevala je velik broj rashodovanih strojeva. Namjera Tehničkog muzeja bila je preuzeti rashodovane strojeve te uz pomoć njih demonstrirati proizvodne procese. Strojevi su trebali imati i praktičnu ulogu. Kako je TMNT zamišljen ne samo kao ustanova koja bi čuvala i prezentirala tehničku baštinu već kao mjesto tehničke edukacije ponajprije nekvalificiranih radnika, ali i „širih narodnih masa”, ti su strojevi trebali služiti kao svojevrsno „nastavno pomagalo” koje bi omogućilo učenje kroz praksu. Dopisi industrijskim poduzećima poslani su 1955. godine.

15 Izvještaji o radu Tehničkog muzeja 1956. i 1957. godine, Arhiva TMNT-a.

16 U inventarnoj knjizi nalazi se nekolicina strojeva za šivanje „kućnog tipa” kojima nije zabilježen prethodni vlasnik. S obzirom na to da su u nedostatku industrijskih strojeva za šivanje u tekstilnim pogonima upotrebljavani i strojevi namijenjeni kućnoj upotrebi, moguće je da su prethodni vlasnici nekih od strojeva bila tekstilna poduzeća, no to se ne može sa sigurnošću utvrditi.

na tržištu nekretnina te se ruše i zamjenjuju novim stambeno-poslovnim kompleksima. Na lokacijama na kojima rušenje tvornica nije započeto ili je zaustavljeno (često zbog stečaja ili povlačenja investitora) devastirani i/ili djelomično srušeni pogoni stoje kao relikti prošlosti, prepušteni propadanju. Usprkos nizu inicijativa za očuvanje i odgovarajuću prenamjenu napuštenih industrijskih objekata kojima bi se valorizirala njihova izvorna funkcija, koje su u najvećem broju pokrenuli umjetnici / umjetnice i udruge civilnog društva¹¹, nijedna građevina (građevni sklop) tekstilne industrije sagrađena nakon 1945. godine još uvijek nije zaštićena kao nepokretno kulturno dobro RH,¹² što pogoduje daljnjoj devastaciji. Jedini građevinski kompleks tekstilne industrije upisan u Registar kulturnih dobara RH jest sklop povijesnih industrijskih građevina na području kompleksa tvornice „Varteks” u Varaždinu iz prve polovice 20. stoljeća.¹³

Ni situacija s pokretnom industrijskom tekstilnom baštinom nije mnogo bolja. Privatizacija tvornica 1990-ih i gašenje proizvodnje koje je uslijedilo, osim rušenja i devastacije tvorničkih kompleksa, prouzročili su i gubitak strojeva, tvorničkih arhiva i ostalih predmeta koji su činili tvornički inventar. Strojevi su uglavnom prodani u staro željezo, preprodani izvan Hrvatske ili su propali od stajanja u napuštenim tvorničkim pogonima. Arhive su također velikim dijelom uništene ili bačene.

U zbirci Tekstilne tehnike Tehničkog muzeja Nikola Tesla – središnjeg mjesta čuvanja pokretne industrijske baštine u Hrvatskoj, sačuvana je samo nekolicina strojeva upotrebljavanih u industriji tekstila. Najveći broj strojeva vezanih za različite industrijske grane, koji čine današnji muzejski fondus, prikupljen je nedugo nakon osnutka Muzeja 1954. godine, i to zahvaljujući aktivnom angažmanu ondašnjeg ravnatelja Predraga Grdenića i njegovu slanju dopisa i upitnika svim industrijskim poduzećima NR Hrvatske. Dopisi su, među ostalim, poslani na adrese 49 tekstilnih industrijskih poduzeća te na poduzeće „Tekstilstroj”, specijalizirano za proizvodnju tekstilnih industrijskih strojeva.¹⁴

Među poduzećima koja su odgovorila na dopis Tehničkog muzeja i navela predmete za koje smatraju da bi Muzeju bili zanimljivi bila su ova tekstilna poduzeća: „Jugoplastika” (Split), Tvornica konca „Unitas” (Zagreb), Tvornica i predionica konca „Dalmatinka” (Sinj), Zagre-

bačka trikotaža „Nada Dimić” (Zagreb) i Tvornica čarapa „Sloboda” (Samobor). Muzeju su nudili tvorničke biltene, strojeve, aparate i uređaje, slike i kolekcije proizvoda svojih poduzeća.

Tijekom terenskih obilazaka 1956. i 1957. godine predstavnici TMNT-a evidentirali su „tehnički materijal” u različitim tvornicama, među kojima i u tekstilnim tvornicama „Dalmatinka” Sinj, Tvornici tekstila i užadi „Boris Kidrič” u Zadru, Pamučnoj industriji Duga Resa, Tvornici trikotaže i konfekcije „Neda” u Senju, te u tvornici šivaćih strojeva „Bagat” u Zadru, tijesno povezanoj s tekstilnom industrijom. Među evidentiranim predmetima navedeni su „razni pletači i šivaći strojevi”¹⁵.

U zbirci Tekstilna tehnika Tehničkog muzeja Nikola Tesla, koja ima nešto manje od 300 predmeta, ne nalazi se nijedan predmet koji bi se mogao povezati s akcijom poduzetom 1955. i s obilascima terena 1956. i 1957. godine¹⁶. Najraniji opis tekstilnih strojeva industrijske namjene u inventarnu knjigu Tehničkog muzeja Nikola Tesla datira iz 2013. godine.

Riječ je o stroju za vezenje i stroju za štepanje iz čako-večke tvornice konfekcije „Jedinstvo”. Osim strojeva, u Zbirci se od 2013. godine čuva i maketa tvornice konfekcije „Jedinstvo”.¹⁷ Sve do 2019. godine, kada su pribavljena dva stroja za šivanje iz osječke Modne konfekcije „Slavonija”, u Zbirku nije upisan nijedan novi predmet tekstilne industrijske baštine.

U muzejskoj dokumentaciji nisu sačuvane informacije o aktivnom prikupljanju predmeta tekstilne industrijske baštine u razdoblju intenzivne deindustrijalizacije 1990-ih i 2000-ih godina. Pasivan odnos baštinskih ustanova prema ubrzanom nestajanju industrijskih artefakata nije bio svojstven samo zagrebačkome TMNT-u.

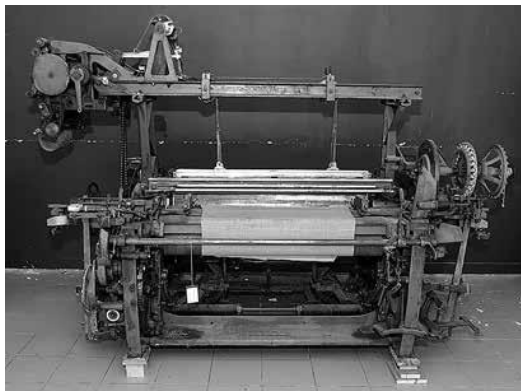
Problematika nestajanja industrijske baštine socijalizma te potreba za njezinim prepoznavanjem, vrednovanjem i očuvanjem postaju dio diskursa hrvatskih javnih, baštinskih ustanova tek nakon 2010. godine, kada je velik broj tvorničkih zgrada već bio devastiran ili srušen, a većina inventara izgubljena ili uništena.¹⁸

Aktivnosti Tehničkog muzeja Nikola Tesla usmjerene na valorizaciju i očuvanje tekstilne industrijske baštine socijalizma

Aktivan odnos TMNT-a prema tekstilnoj industrijskoj baštini uspostavljen je 2018. godine pokretanjem projekta *Skrojene budućnosti?*¹⁹, usmjerenoga na prošlost i budućnost tekstilne industrije u Hrvatskoj (autorice: Julija Gracin i Kosjenka Laszlo Klemar). Projektom se nastojala obuhvatiti kompleksnost hrvatskoga tekstilnog industrijskog nasljeđa, a posebna je pozornost bila usmjerena na bilježenje sjećanja i znanja tekstilnih radnica.²⁰ Projekt je rezultirao audioarhivom razgovorâ s radnicama, dokumentacijom stanja proizvodnih pogona tekstilnih tvornica uključenih u projekt, prikupljenim proizvodima vodećih hrvatskih tekstilnih tvornica („Kamenskog”, „Varteksa”, DTR-a i drugih), donacijom dvaju industrijskih šivaćih strojeva iz osječke tvornice MK „Slavonija”, velikom izložbom koja je umjetničkim radovima tematizirala proces i posljedice tranzicije tvornica iz društvenoga u privatno vlasništvo²¹ te projektom mrežnom stranicom na kojoj su, osim informacija o projektu i projektnim aktivnostima, objavljeni tekstovi koji obrađuju različite teme vezane za hrvatsku tekstilnu industriju (<https://skrojene-buducnosti.eu/>).

Kompleksan pristup hrvatskoj tekstilnoj industrijskoj baštini socijalizma primijenjen je i u projektima i programima koji su uslijedili: u *Akciji obilježavanja lokacija tvornica u zagrebačkoj četvrti Trešnjevka*, usmjerenoj na obnavljanje sjećanja na gentrifikacijom izbrisane trešnjevvačke tvornice (2019.; u *Akciju* su bile uključene tri tekstilne tvornice: „Vesna”, „Savremena žena” i „Heruc”; autorice *Akcije*: Markita Franulić i Kosjenka Laszlo Klemar)²²; *Filmski program u Tehničkom/Radnice* (2021., autorice: Kosjenka Laszlo Klemar i Tea Kantoci), u sklopu kojega su, među ostalim, prikazani kratkometražni filmovi koji dokumentiraju rad žena u tekstilnoj industriji te tematiziraju društvene promjene uzrokovane zapošljavanjem velikog broja žena; *Tvornice (i) slova – čitanje na temu rada, industrije i kvarta* (autorice: Ana Kutleša, BLOK i Kosjenka Laszlo Klemar, TMNT, 2021.), projekt koji je u fokus stavio kulturno obrazovanje radnika/radnica kao jednu od važnih, ideološki uvjetovanih uloga socijalističkih tvornica; *Nada Dimić file 2023/Nada Dimić: rekonstrukcija industrijskog nasljeđa*, izložbeni projekt koji na primjeru jedne od najuspješnijih hrvatskih (i jugo-

slavenskih) tvornica trikotaže te kroz ciklus radova *Nada Dimić File* Sanje Iveković problematizira odnos javnih ustanova i društva općenito prema socijalističkome (i antifašističkom) nasljeđu (2023., autorice: Sanja Iveković, Kosjenka Laszlo Klemar i Barbara Blasin; kustosica: Kosjenka Laszlo Klemar)²³; izložba *Rad i otpor – slučaj tekstilne industrije* (2024., autorice: Ana Rajković Pejić i Kosjenka Laszlo Klemar; kustosica: Kosjenka Laszlo Klemar), koja je arhivskim materijalom, predmetima, fotografskom građom i videozapisima predstavila i afirmirala ulogu i značenje tekstilnih radnica u razvoju i jačanju radničkog pokreta te njihov doprinos borbi za ukidanje rodno determinirane društvene, političke i ekonomske neravnopravnosti kao važnog segmenta nematerijalne industrijske baštine; *Proizvedeno rukom radnika/ca – stvarni kreatori mode*, putujuća izložba *Clean Clothes Campaign* o aktualnim uvjetima rada u tekstilnoj industriji, koja je za potrebe predstavljanja u Hrvatskoj dopunjena izložbenom cjelinom o prošlosti i sadašnjosti hrvatske tekstilne industrije, s naglaskom na uvjete rada (autorice: Ana Vragolović i Kosjenka Laszlo Klemar; kustosica: Kosjenka Laszlo Klemar).

Od 2019. do danas zbirka Tekstilna tehnika TMNT-a dopunjena je četirima industrijskim strojevima rabljenima u hrvatskim tekstilnim tvornicama (strojem za tkanje proizvedenim u zagrebačkom „Tekstilstroju”, koji je radio u tvornici „Pobjeda”; strojem za izradu čarapa iz zagrebačke tvornice „Jadran”; torziometrom upotrebljavanom u Modnoj trikotaži Čakovec i u zelinskom pogonu „Nade Dimić” te industrijskim strojem za šivanje iz požeške „Orljave”²⁴), kao i s osam industrijskih strojeva upotrebljivanih na Tekstilno-tehnološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, proizvedenih između 1950. i 1990., koji karakteristikama odgovaraju onima što su radili u hrvatskim tekstilnim pogonima. Muzej je nakon 2018., osim strojeva, počeo prikupljati i druge predmete tekstilne industrijske baštine – proizvode hrvatskih tekstilnih tvornica, različite vrste tvorničkog inventara i fotografije koje dokumentiraju rad u tekstilnim pogonima i tvorničku svakodnevicu. Ipak, predmeta tekstilne industrije u fondusu Tehničkog muzeja Nikola Tesla i dalje je malo, nedovoljno da bi se pojnilo gospodarsko i društveno značenje tekstilne industrije u Hrvatskoj, a kamoli da se na osnovi njih prikažu ili barem djelomično rekonstruiraju proizvodnja i proizvodni procesi.

sl.10. Industrijski šivaći stroj Singer, TMNT 10817, 1957. (foto: Buga Cvjetanović)

sl.11. Stroj za tkanje Tekstilstroj, TMNT 10416, (foto: Zvonimir Ambruš)

17 Navedeni su predmeti iz čakovečkog „Jedinstva” preuzeti nakon pokretanja stečajnog postupka nad tvornicom, na poziv stečajnog upravitelja.

18 Prva veća izložba posvećena industrijskoj baštini socijalizma u Zagrebu s jasnim ciljem javnog osvješćivanja njezine vrijednosti i potrebe za zaštitom održana je tek 2016. godine (*Vrijeme giganata*, MGZ). Premda u sklopu izložbe nisu bile posebno predstavljene tvornice tekstilne industrije, izložba je utjecala na afirmaciju industrijske baštine socijalizma u cjelini, pa time i na afirmaciju tekstilne industrijske baštine kao njezina sastavnog dijela.

19 Projekt je sufinanciran sredstvima Europskoga socijalnog fonda. Partner na projektu bio je Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

20 U projektu su sudjelovale radnice deset tekstilnih tvornica iz šest hrvatskih gradova: iz „Kamenskog” (Zagreb), „Mare”, Svilane i MK „Slavonije” (Osijek), „Borisa Kidriča” (Zadar), „Uzora” i „Jugoplastike” (Split), „Dalmatinke” (Sinj) i „Varteksa” (Varaždin) te radnici i radnice Tvornice šivaćih strojeva „Bagat” (Zadar).

21 Izložba je obuhvatila i segment o tvornici tekstila „Dalmatinka” Sinj pod naslovom *Što je nama naša Dalmatinka dala?* autora/autorica Dragane Modrić, Jelene Pavlinušić i Nikole Krizanca.

22 Lokacije trešnjevvačkih tvornica bile su označene crvenim zastavama s imenom tvornice, godinom osnutka i zatvaranja te osnovnim podacima o proizvodnji. *Akcija* je bila jedna od aktivnosti projekta *Muzej četvrti Trešnjevka – izgradnja odozdo* (ESF, 2018. – 2020.), u kojemu je Muzej sudjelovao kao partner. Autorice *Akcije* su Markita Franulić i Kosjenka Laszlo Klemar.

23 U sklopu izložbe provedena je i akcija spašavanja originalnoga tvorničkog neonskog natpisa „Nada Dimić”, koji je danas dio fondusa Tehničkog muzeja „Nikola Tesla”.

24 Dio navedenih predmeta Muzeju je donirao Tekstilno-tehnološki fakultet kao sekundarni vlasnik. Taj je fakultet, u suradnji s tekstilnom industrijom, preuzimao rashodovane strojeve za potrebe provođenja studentskih praktikumâ.

sl.12. Sanja Iveković: *Nada Dimić file 2023*, Maketa tvornice Nada Dimić (foto: Jadran Boban)

sl.13. Sanja Iveković: *Nada Dimić file 2023*, Znak tvornice Nada Dimić na istočnoj fasadi Tehničkog muzeja Nikola Tesla (foto: Jadran Boban)

sl.14. Sanja Iveković: *Nada Dimić file 2023*, Bista Nade Dimić (foto: Jadran Boban)

(...) nameće se pitanje: je li, usprkos akcijama poduzetima tijekom posljednjih desetak godina i nastojanjima da se spasi ono što se još spasiti može, reakcija baštinskih ustanova ipak zakašnjela i je li desetljetna indolentnost rezultirala time da se hrvatska tekstilna industrijska baština socijalizma već danas može svrstati u tipološku skupinu „izgubljene, ali nezaboravljene baštine”²⁵ i možemo li spriječiti da postane „izgubljena i zaboravljena”²⁶? Primjer zbirke Tekstilna tehnika TMNT-a govori u prilog tome da je hrvatska tekstilna industrijska baština socijalizma velikim dijelom izgubljena, no za donošenje konačnog zaključka, kao i odgovarajućih mjera koje bi spriječile njezin nestanak i zaborav, svakako je prethodno potrebno provesti detaljnu analizu fundusa svih hrvatskih baštinskih ustanova kojima je industrijska baština dio politike prikupljanja građe.

Umjesto zaključka, nameće se pitanje: je li, usprkos akcijama poduzetima tijekom posljednjih desetak godina i nastojanjima da se spasi ono što se još spasiti može, reakcija baštinskih ustanova ipak zakašnjela i je li desetljetna indolentnost rezultirala time da se hrvatska tekstilna industrijska baština socijalizma već danas može svrstati u tipološku skupinu „izgubljene, ali nezaboravljene baštine”²⁵ i možemo li spriječiti da postane „izgubljena i zaboravljena”²⁶? Primjer zbirke Tekstilna tehnika TMNT-a govori u prilog tome da je hrvatska tekstilna industrijska baština socijalizma velikim dijelom izgubljena, no za donošenje konačnog zaključka, kao i odgovarajućih mjera koje bi spriječile njezin nestanak i zaborav, svakako je prethodno potrebno provesti detaljnu analizu fundusa svih hrvatskih baštinskih ustanova kojima je industrijska baština dio politike prikupljanja građe.

Primitljeno: 15. srpnja 2025.

LITERATURA I IZVORI

1. Arhiva TMNT-a.
2. Bonfiglioli, Chiara. *Women and Industry in the Balkans*. London, 2020, pp. 124-132.
3. Čepo, Zlatko. „Četiri decenija nakon prvoga petogodišnjeg plana FNRJ”. *Časopis za suvremenu povijest*, v. 18, br. 2 (1986): 77-87.
4. *Jugoslavija 1918 – 1988*. Statistički godišnjak, Beograd, 1989.
5. Katalog Zagrebačkog velesajma, 1952.
6. Laszlo Klemar, Kosjenka. *Industrial heritage of socialism in Croatia – Wanted or unwanted heritage?* Il volume degli atti dei 2° Stati Generali del Patrimonio Industriale 2022, Associazione Italiana per il patrimonio archeologico industriale, Rome – Tivoli, 9 – 11. 6. 2022. a cura di Edoardo Currà, Marina Docchi, Claudio Menichelli, Martina Russo, Laura Severi, Marsilio Editori, Venezia, 2022, ISBN 978-88-297-1666-1 (elektronička publikacija).
7. Modrić, Dragana. „Kako (je) tvornica mijenja(la) grad: primjer tvornice Dalmatinka”. *Narodna umjetnost*, vol. 55, br. 2 (2018): 129-146.
8. Musić, Goran. *Making and Breaking the Yugoslav Working Class – The Story of Two Self-Managed Factories*. CEU Press, 2021.
9. Paladino, Zrinka. „Industrijska arhitektura Lavoslava Horvata; Odabrani primjeri”. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, vol. 19, br. 2 (42), 2011, str. 376-391.
10. Paladino, Zrinka. *Lavoslav Horvat: kontekstualni ambijentalizam i moderna*. Zagreb, 2013.
11. *Revue des exportateurs et importateurs*. Foire internationale de Zagreb, 1957.

²⁵ Paul Smith. *Some Industrial Heritage Typologies*. The Acts of ICMAH Conference, 2017., str. 3-11.

²⁶ Isto.

12. Smith, Paul. *Some Industrial Heritage Typologies*. The Acts of ICMAH Conference, 2017., str. 3-11.

13. Soljačić, I. i R. Čunko. „Hrvatski tekstil kroz povijest”. *Tekstil* 42 (11), 1994., str. 584-602.

THE CROATIAN TEXTILE INDUSTRY OF SOCIALISM

The article provides a survey of the rise and fall of the textile industry in Croatia. Analysing the holdings of the Textile Technology Collection, the acquisition policy and programme activities of the Nikola Tesla Technical Museum, it takes up the issue of the role of the museum in the preservation of the textile industry heritage, tangible and intangible, in the post-industrial era.

A special emphasis is placed on the valorisation, preservation and presentation of the textile industry heritage of socialism, which for its political implications tends to excite contrasting social reactions.

Reference is made to the parlous state caused by the decades-long neglect and devastation of the physical remnants of the textile industry, its factories and plant, and the insufficient care taken to look after the movable heritage – the factory inventory, primarily the machines and the records as well as the no less important intangible heritage, including the know-how, skills and experience of the labour force, the cultural activities linked with the factories and the social values that developed in the context of industrial production.